

Csillagászat története

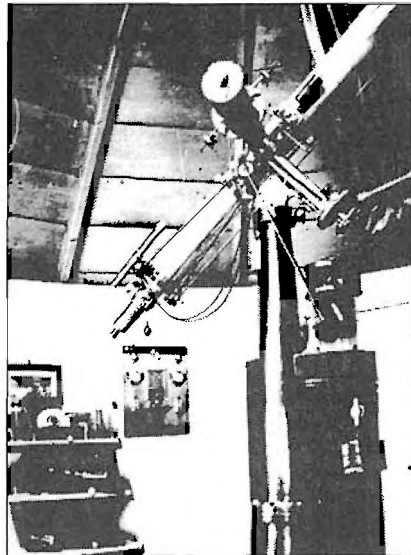
Régi amatőrök emlékei

Posztoczy Károly (1882–1963)

A múlt század utolsó évtizedeiben — mindenekelőtt Konkoly Thege Miklós tudományszervező munkájának eredményeként — hazánkban egymás után alakultak a magáncsillagvizsgálók tehető tudománypártolók anyagi támogatásával. A kalcsoi Haynald-féle csillagvizsgáló alapítási éve 1878, Gothard Jenő 1881-ben hozta létre csillagdáját, míg a kiskertali obszervatórium — Podmaniczky Géának és feleségének, Dégenfeld Schomburg Bertának köszönhetően — 1886-ban épült meg. Ezekben a csillagvizsgálókban a kor színvonalán álló tudományos kutatóprogramok folytak, melyeket vagy a tulajdonosok, vagy az általuk meghívott csillagászok végeztek. Konkoly ugyancsak fontosnak tartotta az amatőr csillagászat fejlesztését is — számos ilyen tárgyú cikke látott napvilágot. Ismeretségi köréhez tartozott Komáromi Kacz Endre, a jeles festőművész, aki — nemrégiben előkerült észlelőnaplói szerint — évtizedeken át végzett gondos megfigyeléseket (munkásságáról I. Sebők György cikkét a Meteor csillagászati évkönyv 1997. évi kötetében).

Konkoly Thege Miklós személye Posztoczy Károly számára is kulcsfontosságú volt. Ez nem is csoda, hiszen szomszédok voltak. Konkoly 1904-ben kis obszervatóriumot rendezett be a Komárom megyei Környe közelében található Nagytagyoson. A jellegzetesen „Konkoly-stílusú”, dobkupolával ellátott épületben egy — minden elképzelhető segédberendezéssel ellátott — 10 cm-es objektívnyílású refraktor kapott helyet. Ez a kis obszervatórium lehetett az egyik mintakép Posztoczy számára, amikor megépítette saját csillagdáját.

Posztoczy Károly 1882. március 28-án született Rácalmáson, középbirtokos család gyermekeként. Felsőbb iskoláit a budapesti Műszaki Egyetemen végezte, de ellátogatott a Pázmány Péter Tudományegyetem Koszmográfiai Tanszékének előadásaira is, ahol Kövesligethy Radó csillagászati óráit hallgatta. A csillagászati

A 12,7 cm-es Refraktor-
Erdőtagyoson

észlelőgyakorlatokat az ógyallai Asztrófizikai Observatóriumban végezte, Tass Antal aligazgató mellett. Csillagászaton kívül közgazdasági és geodéziai tanulmányokat is folytatott, ilyen ismereteinek később nagy hasznát látta az erdőtagyosi birtok vezetésében. Valószínűleg budapesti diákoskodása során ismerkedett meg a nála egy évvel fiatalabb Kármán Tóddal, a „rakéte technika atyjával”. Orvosi tanulmányokat is kezdett, de ezeket nem fejezhette be, mivel apjának váratlan, súlyos betegsége miatt a birtok irányítása már fiatalon reá hárult.

Posztoczy Károly a 8,9 cm-es Fritsch-refraktorról (1930-as évek)

Posztoczy erdőtagyosi csillagdája 1914-ben épülhetett. A „kupola” csonka kúp alakú — a rés két ajtaja szélesre tárható —, mellette egy kis helyiséggel, melyben egy passzázstávcső kapott helyett. Az épület egyszerű tervrajza számos múlt századi amatőr kézikönyvben megtalálható, szinte bizonyosra vehető, hogy Posztoczy számára is egy ilyen könyv jelenthette a mintát.

Posztoczy 1914-ben vásárolta meg Szeniczey Géza csillagászati műszereit — ezek jelentették a csillagvizsgáló alapját. Szeniczey maga is lelkes amatőr volt; a Paks közelében található hencsepusztai birtokán kis obszervatóriumot rendezett be még a századforduló előtt. Ennek főműszerét vette meg utóbb Posztoczy, a bőséges tartozékokkal együtt. (A Szeniczey-féle csillagvizsgáló történetének kutatása jelenleg is folyik.)

Posztoczy részletesen ismertette csillagvizsgálóját a Stella c. folyóirat 1926-os évfolyamában. Az erdőtagyosi csillagda főműszere egy 127/1450-es Reinfelder-féle refraktor volt. A tartozékok között 17 db okulárt említ, melyek 36–420-szoros nagyításokat tettek lehetővé. Kis szögtávolságok mérésére (kettőscsillagok észlelése) okulárnükmérő szolgált, nűg a Nap megfigyelését polarizációs napokulár és protuberancia-spektroszkóp segítette. Üstökösök és csillagok színképét is meg tudta figyelni, és 6x9 cm-es lemezre dolgozó fotokamerával is rendelkezett (halmazok fényképezésére). A távcsövet hajtó, súllyal működő órágép a lejárás előtt 10 perccel csengetett.

A méretben következő műszert a bécsi Fritsch cég gyártotta. A 8,9 cm-es refraktorhoz 8 okulár tartozott (42–252-szeres nagyítások), egy körmükmérő (pl. üstökösök égi helyzetének méréséhez) és egy polarizációs napokulár. Ez a műszer betonon, a kupola közelében állt, egy kerekeken guruló fabódé védte. A kisebb távcsövek sorába tartozott három darab 5 cm nyílású lencsés távcső: egyikük ekvatoriális, a másik kettő azimutális állványon. Az előbbit egy, a csillagda közelében elhelyezett kőoszlopra lehetett felállítani.

A kupola mellé épített passzázsszobában kapott helyet a kis, Heyde-féle, 3,8 cm-es passzázstávcső. Ezzel rendszeres időmeghatározást végzett, hiszen — amúnt egyik cikkében írja — *„egy vérbeli amatőr nem fog megelégedni azszal, hogy az időt máshonnan átvcsyc, hanem iparkodni fog, hogy — bár bizonyos nehézségek árán, és bár kisebb pontosság-*

gal is — azt maga állapítsa meg.” A műszerparkot teodolit, szextáns, „Konkoly-féle” meteoroszkóp, kronométer, csillagidő-óra és binokulárok tették teljessé.

„A csillagda első munkaköre volt pozíciójának meghatározása, ezután egy teljes Durchmusterung [átvizsgálás], vagyis az összes kettőscsillagok, csillaghalmazok és ködfoltok átvizsgálása, melyek egy 5 hüvelykes számára láthatók” — írja a magán-csillagvizsgálóját bemutató cikkében. Az erdőtagyosi csillagda pontos helyzete — Posztoczký mérései szerint — $\varphi = 47^{\circ}33'26'',2$, $\lambda = 18^{\circ}18'47'',0$. Számos további cikket is írt a Stellába, melyekben a működő csillagászatot népszerűsítette. Így például külön cikkekben ismertette az amatőr-csillagászok számára ajánlható távcső típusokat, a meteorok, a Nap, a változó-csillagok, a mély-ég objektumok megfigyelését — ezek az útmutatók helyel-közzel még ma is használhatók.

A Reinfelder-refraktor kupolája
(„forgatható tetőkúp”)

A csillagászat mellett a meteorológia iránt is behatóan érdeklődött, amit az is mutat, hogy első meteorológiai feljegyzései 1905-ből származnak. Meteorológiai műszereit még idős korában is maga olvasta le.

Cikkeiben sok utalás olvasható saját megfigyeléseire, „távcsöves élményeire”. Sajnos észleléseire, eredeti feljegyzéseire mind a mai napig nem sikerült rábukkanni! Ezt az ellentmondást megmagyarázza Posztoczký egy 1950-ben írott feljegyzése: „Közel 50 évi, nagy gonddal vezetett saját gazdasági feljegyzéseim, 40 évi csillagászati és 30 évi meteorológiai feljegyzéseim legnagyobb része megsemmisült.” Megsemmisült — a II. világháború harcaiban.

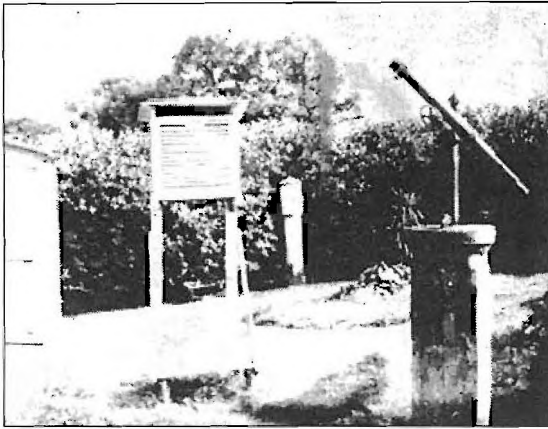
Szerencsére fennmaradtak az Országos Meteorológiai Intézet számára 1920-tól havonta beküldött időjárás-észlelései. Ezeket visszakérhette és hosszú távra is feldolgozhatta Erdőtagyos csapadékviszonyait és más meteorológiai jellemzőit. (Ilyen irányú észleléseire számos meteorológiai publikációban is hivatkoznak.) A havi beszámolókat száraz adatsorai után gyakran olvashatunk hosszabb-rövidebb eszmefuttatásokat, szellemes megjegyzéseket. Íme, két nyári zivatar leírása:

„1922. szept. 12.: felhőszakadásszerű eső 18 45 és 19 40 között (52 mm csapadék). A víz a kert egész szélességében hömpölyög... Környén a tagyosi patak menti házaknál az ablakon folyt be a víz! (Láng kocsmáros a szobájában az asztal tetejére menekült!) Nagytagyosról egy itatóvízjút és egy dísznót vitt el a víz környécre.” (3 km-re).

„1953. júliusában úgy látszik, hogy az európai monszun idén megjött. [9-én 93 mm csapadékot mért.] Az Által-ér elmosta Kecskéd falunál a régi kőhidat. Az útról egy teherautót az árokba döntött. A lakosság az éjszakát fenn töltötte, félve, hogy a környei tó elönti a falut.”

Posztoczký Károlyt rendszeres és alapos munkája elismeréseként 1950-ben a Magyar Meteorológiai Társulat Hegyfok-éremmel tüntette ki. Ezt az emlékérmét a csapadékszélők 30, az éghajlatészlélők 20 évi kifogástalan munka után nyerhették el. Pontos méréseinek elismerését jelenti az is, hogy adatai bekerültek az országos éghajlati feldolgozások nagy gonddal megrostált alap-sorozataiba.

Bár a magyarországi hivatalos tudományos életben nem vett részt, személyes ismeretség és barátság fűzte számos ismert tudósunkhoz. Erdőtagyosi kúriáját felke-

Az erdőtagyosi meteorológiai műszerek és az egyik kisebb távcső

resték egykori tanárai, tudományos pályán mozgó kortársai, sőt néhány „fiatalabb” szakember is. Megforult Erdőtagyoson Tass Antal, Detre László, Kulín György. Gyakori vendég volt nála Oltay Károly, a Műegyetem jeles geodéta professzora. Egy ilyen látogatása alkalmával került sor az első magyarországi rádió idővétel kísérletre: a nagyvárosi zavaró elektromos zajoktól távoli Erdőtagyoson a külföldi pontos időjel adások sokkal jobban voltak vehetőek, mint Budapesten.

Kedvelt foglalatossága volt a fényképezés. Nem csak saját lakóházát, környezetét — és így csillagvizsgálóját is — örökítette meg, hanem gazdag sorozatot készített a budai királyi palota kertjéről, épületrészeiről és belső berendezéséről is. Nagyon kedvelte a mára szinte elfeledett sztereofotózást. Hagyatkában sok fotografiai recept maradt fenn.

Az idős Posztoczky a Reinfelder-refraktornál (1962)

Gazdag könyvtárában, mely a természettudományok szinte minden ágát felölelte, a csillagászaté volt a legelőkelőbb hely. Átfogó kézikönyvek és gyakorlati útmutatások, műszertechnikai munkák mellett csillag- és holdtérképek egészítettek ki a gyűjteményt. Könyvtára alapján is elmondható, hogy Posztoczkyt sokkal jobban érdekelt a megfigyelőmunka, a műszerek kezelése, mint az elméleti munkák.

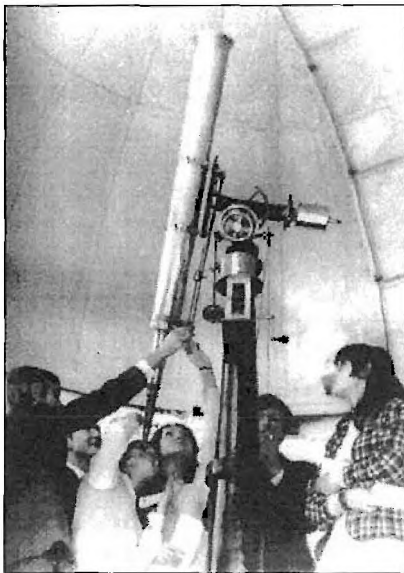
Posztoczky Károly mindig szíven viselte a magyarországi amatőrcsillagászati mozgalom ügyét: *„Nem tudom elhinni, hogy egy kis útbizgatással, szellemi támogatással ne lehetne összehozni az amatőrcsillagászok működő, lelkes gárdáját.”* — írja egyik cikkében. Tagja volt a Stella Csillagászati Egyesület elnöki tanácsának, majd a Természettudományi Társulat Műkedvelő Csillagászati Alosztályának. Nem kevésbé lelkesen fogadta a Magyar Csillagászati Egyesület megalakulásának híreit: 1946-ban egyike volt az első tagoknak.

Utolsó éveiben csillagdájának államosítása foglalkoztatta. 1962-ben az Ország-Világ c. hetilap cikke nyomán jelentkeztek is nála a tatabányai amatőrök: vállalnák a létesítendő bemutató csillagvizsgáló fenntartását. A látogatók megcsodálták a még elhanyagoltan is mutatós műszereket. De azon csodálkoztak a legjobban, hogy Tatabányához ilyen közel egy csillagvizsgáló létezik: a fiatalabb amatőr nemzedékben nem élt már Erdőtagyos neve.

1963. február 27-én hunyt el, Környén. Sírja a környei temetőben található.

A csillagdát ma már hiába keresnénk, az épület nyoma is eltűnt a föld színéről. Eltűnt az erdőtagyosi kúria is (pedig a családi hagyomány szerint Pollack Mihály építette, az 1830-as években), köveit széthordták. A műszereket egy évvel halála után a tatai Kuny Domokos Múzeum vásárolta meg, 50 ezer Ft-ért. A kisebb darabok és a könyvtár csillagászati része a szombathelyi Gothard Asztrofizikai Observatóriumba került.

A hagyatékából 1966-ban emlékkiállítás rendezett a Kuny Domokos Múzeum (szemtanúk szerint számos, Posztoczy-féle csillagászati észlelést és fényképet is bemutattak). A műszerek java része ma az 1973-ban létesült Tatai Bemutató Csillagvizsgálóban található.

A nagy távcső új helyén; a Tatai Bemutató Csillagvizsgálóban

MIZSER ATTILA

Sírrablók Krakópusztán

A krakópusztai temetőben található Podmaniczky Géza és felesége, Dégenfeld-Schonburg Berta síremléke. A házaspár nevéhez fűződik — egyebek mellett — a kiskartali csillagvizsgáló alapítása (1886). A csillagvizsgáló főműszerét és gazdag könyvtáruk csillagászati részét a 20-as években a Svábhegyi Csillagvizsgálónak adományozták.

A tudománypártoló házaspár évtizedekig békében nyugodhatott sírhelyén. Legutóbbi látogatásunkkor azonban azt tapasztaltuk, hogy a síremlék talapzata alatt üreget ástak, melyen keresztül behatoltak a kriptába.

Krakópusztá Nógrád megyében található, Lucfalva közelében. Kívánatos lenne, ha a nógrádi amatőrök védelmükbe vennék a Podmaniczky házaspár sírhelyét, hiszen ez a megye egyik fontos csillagászati emlékhelye. (Mzs)